

GŁOSY NADESŁANE

MAŁGORZATA TURCZYK
Uniwersytet Jagielloński

OCHRONA DZIECKA W SYTUACJI ROZSTANIA RODZICÓW – KONCEPTUALIZACJA PRZEDMIOTU BADAŃ

WSTĘP

Wśród wielu kontekstów rzeczywistości społecznej sytuacja dziecka doświadczającego rozpadu najbliższej rodziny jest niezwykle skomplikowana i wymaga szczególnej troski oraz ochrony, tak pedagogicznej, jak i prawnej. Rozpad rodziny, w której funkcjonuje i rozwija się dziecko, jest zjawiskiem społecznym mającym coraz bardziej powszechny charakter. Spore trudności diagnostyczne przysparza jednak próba określenia jego skali i liczby dzieci doświadczających sytuacji rozstania rodziców. Aby przybliżyć rozmiar tego zjawiska, posłużyć się można danymi Głównego Urzędu Statystycznego, który każdego roku publikuje informację o liczbie zawieranych małżeństw i rozwodów. Dane za rok 2018 wskazują, że zawarto nieco ponad 192 tys. związków małżeńskich, co stanowi spadek zawieranych małżeństw w stosunku do roku 2017 o ponad tysiąc. Jednocześnie jednak liczba rozwodów wzrosła aż do 63 tys. To o 2 tys. rozwodów więcej niż rok temu. Szacunkowo można więc powiedzieć, że obecnie w Polsce rozwodzi się co trzecie małżeństwo¹. To jednak jedynie dane dotyczące związków małżeńskich i osób dorosłych, które w nich pozostawały. Statystyki te nie uwzględniają rozstań związków nieformalnych, ani danych o liczbie małoletnich dzieci, które w takich związkach się wychowują. Bardzo trudno zatem zarysować realny rozmiar pro-

¹ Dane GUS 2018, [online] <<https://stat.gov.pl/wyszukiwarka/?query=tag:rozwoody>> [dostęp: 11.2019].

blemu społecznego, jaki generują negatywne skutki doświadczania sytuacji związanej z rozstaniem rodziców oraz wskazać, jak wiele dzieci w Polsce znajduje się w takiej sytuacji.

Nieopisana w literaturze pozostaje także kwestia związana z dziecięcym światem przeżywania tego procesu. Bez wątplenia jednak coraz więcej dzieci w okresie swojego dzieciństwa staje przed wyzwaniami związanymi z doświadczeniem rozwodu czy rozstania rodziców. Jako badacz rzeczywistości pedagogicznej, a także praktyk na co dzień towarzyszący dzieciom i ich rodzicom w procedurach sądowych dotyczących rozwodu, diagnozuję coraz większe zapotrzebowanie społeczne na działania edukacyjne związane z przygotowywaniem rodziców i specjalistów do wspierania dziecka w sytuacji rozwodu, a także konieczność zmian w prawie rodzinnym w zakresie procedury rozwodowej w aspekcie ochrony praw dziecka w rozstaniu rodziców. Wciąż rośnie zapotrzebowanie na grupy psychoedukacyjne dla rodziców w sytuacji rozwodu, specjalistyczne szkolenia dla kadry pedagogicznej przedszkoli i szkół, pedagogów szkolnych oraz osób pracujących z młodzieżą. Takie działania podejmowane są głównie przez organizacje pozarządowe, tu szeroką ofertę wsparcia okołorozwodowego dla rodziców i dzieci oferuje Komitet Ochrony Praw Dziecka czy poradnie psychologiczno-pedagogiczne poprzez ofertę „Szkoły dla rodziców”, czy indywidualnych konsultacji. W skali kraju działania te są niestety niewystarczające. Pojawia się także zasadniczy problem w aspekcie oparcia tych działań na solidnych podstawach wynikających z badań empirycznych. Badania dotyczące rozstania prowadzone są z perspektywy osób dorosłych przeżywających rozwód zarówno osobiście, jak i w wymiarze interpersonalnym jako zdarzenie o charakterze kryzysowym². Mimo wzrastającej od około dwóch dekad liczby badań nad zjawiskiem rozwodu, nie mamy rzetelnej wiedzy o dziecięcej perspektywie sytuacji „bycia w rozwodzie”. Doświadczenia kliniczne związane z opiniowaniem na potrzeby sądu w sprawach o rozwód i opiekę nad dziećmi pokazują rozmiary i przestrzenie uwikłania dzieci w konflikty rozwodowe rodziców³. Nie dysponujemy natomiast badaniami dotyczącymi dziecięcej perspektywy, przeżywania i adaptacji do sytuacji rozwodowej.

² Por. m.in. M. Błażek, M. Kaźmierczak, B. Pastwa-Wojciechowska, A. Lewandowska-Walter, *Funkcjonowanie kobiet i mężczyzn w sytuacji rozwodowej – analiza psychologiczna*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2012, 17, s. 62–78; M. Błażek, *Rozwód jako sytuacja kryzysowa w rodzinie*, [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014; A. Czerederecka, *Rozwód a rywalizacja o opiekę nad dziećmi*, LexisNexis, Warszawa 2010; M. Beisert, *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000; S. Greene, E. Anderson, M. Forgatch, D. DeGarmo, E.M. Hetherington, *Risk and Resilience after Divorce*, [w:] *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*, ed. F. Walsh, The Guilford Press, New York–London 2012.

³ Problemowi temu poświęcone są obszerne badania Gardnera: R.A. Gardner, *Recent Trends in Divorce and Custody Litigation*, „Academy Forum” 1985, 29 (2), s. 3–7; tenże, *Should Court Or-*

DZIECKO W SYTUACJI OKOŁOROZWODOWEJ

Rozstanie rodziców jest doświadczeniem trudnym nie tylko dla nich samych, ale również, a może przede wszystkim, dla małoletnich dzieci wychowywanych w związku ludzi rozstających się. W skali wskaźników najbardziej stresogennych zmian życiowych doświadczenie rozvodu znajduje się na drugim miejscu zaraz po śmierci współmałżonka⁴. Kiedy z perspektywy dorosłego rozwodzącego się literatura opisuje ciąg możliwych stresogennych sytuacji i zmian w funkcjonowaniu psychofizycznym, analizuje ich przebieg i koncentruje się na sposobach ich funkcjonowania i wypełniania ról społecznych⁵, na konsekwencjach rozvodu⁶ czy na specyficie funkcjonowania ze względu na płeć w kryzysie rozwodowym⁷, niejako traci z oczu właściwą perspektywę dziecka – jego świat przeżywany, jego strategie radzenia sobie z tą sytuacją.

Sytuacja rozstania rodziców, która pociąga za sobą liczne, często trudne, niekorzystne i traumatyczne zmiany w życiu dziecka, waży na osobowości dziecka, na sposobach jego przeżywania świata i jego w nim roli w przyszłości. Sytuacja rozpadu rodziny stanowi dla dziecka poważne wyzwanie adaptacyjne, w którym musi się zmierzyć z wieloma trudnymi sytuacjami, przeżywanym stresem, lękami, niepewnością. Proces ten opisywany jest przez badaczy tej problematyki w odniesieniu do osób dorosłych na osi rozwód – stres – adaptacja⁸, bez wątplenia jednak dotyczy również dziecięcego przeżywania rozvodu.

Gdy popatrzymy na sytuację dziecka uczestniczącego w procesie rozstania swoich rodziców z punktu widzenia socjalizacji normatywnej, doświadczenie

der PAS Children to Visit/Reside with the Alienated Parent? A Follow-Up Study, „The American Journal of Forensic Psychology” 2000, 19 (3), s. 61–106; tenże, *Parental Alienation Syndrome vs. Parental Alienation: Which Diagnosis Should Evaluators Use in Child Custody Disputes?*, „The American Journal of Family Therapy” 2002, 29 (2), TFG, UK, s. 93–115; oraz na gruncie polskim zagadnienia te podejmuje m.in. Czerederecka: A. Czerederecka, *Syndrom oddzielenia od drugoplanowego opiekuna (PAS) – przydatność diagnozy w badaniach sądowych w kontekście krytyki zjawiska*, „Nowiny Psychologiczne” 3, PTP, Warszawa 2005; teźże, *Rozwód a rywalizacja...*, dz. cyt.

⁴ T.H. Holmes, R.H. Rahe, *The Social Readjustment Rating Scale*, „Journal of Psychosomatic Research” 1967, Vol. 11, Pergamon Press.

⁵ M. Błażek, *Funkcjonowanie psychologiczne rozwodzących się rodziców, a ich postawy rodzicielskie*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2015, t. 20, nr 3, s. 342–357.

⁶ Por. S.L. Braver, J.R. Shapiro, M.R. Goodman, *Consequences of Divorce for Parents. Handbook of Divorce and Relationship Dissolution*, [w:] *Handbook of Divorce and Relationship Dissolution*, M.A. Fine & J.H. Harvey (eds.), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006, s. 313–337.

⁷ Zob. J.S. Wallerstein, J.B. Kelly, *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce*, Basic Books, New York 2008.

⁸ P.R. Amato, *The Consequences of Divorce for Adults and Children*, „Journal of Marriage and the Family” 2000, 62 (4), s. 1269–1287.

to oraz jego przebieg jest szczególnie ważne, gdyż może wpływać znacząco na proces socjalizacji, determinując późniejsze jego postawy wobec prawa. Badania prowadzone przez socjologów prawa jednoznacznie wskazują, że nasze dziecięce wyobrażenia i wiedza o prawie ukształtowane we wczesnym dzieciństwie, w fazie socjalizacji pierwotnej, stanowią trwałe punkty odniesienia dla naszego systemu wyobrażeń, postaw i przekonań w obszarze prawa w życiu dorosłym⁹. Badania naukowe potwierdzają również wpływ sytuacji zaburzających procesy socjalizacji normatywnej na późniejsze podejmowane przez młodzież zachowania niezgodne z prawem¹⁰. Szczególnie jeśli dziecko doświadcza traumatyzujących skutków konfliktu okołorozwodowego, jest świadkiem sądowych batalii prowadzonych przez swoich rodziców, doświadcza trudnych zmian w sytuacji domowej, ekonomicznej czy społecznej, bezradności wobec długich procedur sądowych, konieczności badań sądowych itp., uczy się prawa, budując swoją „siatkę pojęć prawnych” poprzez wydarzenia, które bezpośrednio zaburzają prawidłowy proces jego socjalizacji normatywnej. Prawo zatem zamiast być narzędziem ochrony dzieciństwa, staje się opresyjnym elementem sytuacji okołorozwodowej, w której dziecko uczestniczy z woli swoich rodziców. Nigdy z własnej. Nie ma też instrumentów prawnych, które pozwoliłyby wyłączyć małoletniego z batalii toczonych przez jego rodziców bez ich zgody i woli w tym względzie, które to wyłączenie w najlepiej pojętym interesie dziecka zabezpieczałoby przestrzeń realizowania jego praw człowieka w sytuacji rozstania rodziców. Kiedy zatem popatrzymy na dzieciństwo jako przestrzeń uczenia się prawa¹¹, pojawia się potrzeba prowadzenia badań w obszarach normatywnego regulowania ochrony praw dziecka w sytuacji rozstania rodziców, aby zabezpieczyć przestrzeń prawidłowej socjalizacji normatywnej tych dzieci i zapobiegać powstawaniu zachowań niezgodnych z normą prawną w przyszłości.

ZARYS KONCEPCJI METODOLOGICZNEJ PROJEKTU BADAWCZEGO

Analiza problematyki ochrony praw dziecka w sytuacji rozstania rodziców wymaga w tym miejscu przedstawienia ogólnych uwag o charakterze metodologicznym, tworzących formalne ramy dla podejmowanych badań. Chodzi o określenie przedmiotu, a w konsekwencji specyfiki badań.

⁹ M. Borucka-Arctowa, C. Kourilsky (red.), *Socjalizacja prawna*, Agencja Scholar, Warszawa 1993, s. 8.

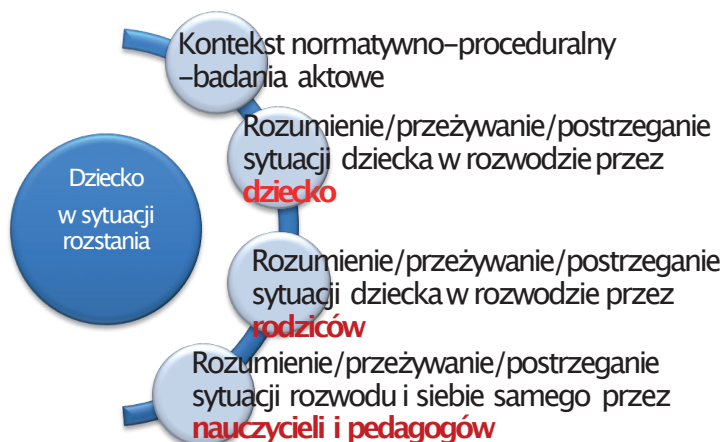
¹⁰ M. Adelman, Ch. Yald, *Seen but not Heard: The Legal Lives of Young People*, „Political and Legal Anthropology Review” November 2000, Vol. 23, No. 2, s. 37–58.

¹¹ Por. J.N. Knutson, *Handbook of Political Psychology*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1973.

Projektowane badania umiejscawiam na pograniczu pedagogiki i nauk prawnych. Prawo staje się dla mnie jako badacza ważnym kontekstem interpretacyjnym teorii i praktyki pedagogicznej. Ta zaś zostaje podbudowana zagadnieniami prawnej ochrony dobra dziecka i procesowych aspektów rzeczywistości funkcjonowania dziecka rozwodzących się rodziców. W ten sposób „prawidłowe, poparte wiedzą i doświadczeniem pedagogicznym kształtowanie norm prawnych dotyczących dzieci jest przesłanką prawidłowej realizacji ich praw edukacyjnych i społecznych”¹². Diagnoza normatywnych uwarunkowań procesu ochrony praw dziecka w sytuacji rozstania rodziców jest niezbędna dla zrealizowania praktycznego celu badań, ukierunkowanego na optymalizację tak pedagogicznego, jak i prawnego systemu wsparcia dla dziecka będącego podmiotem procesu rozpadu rodziny. Organizacja interdyscyplinarnej pomocy i wsparcia dla rodziny w kryzysie rozwodowym, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony praw dziecka, wymaga wspólnego namysłu i działań zarówno w dziedzinie ustawodawczej, jak i w praktyce wsparcia psychologiczno-pedagogicznego. Ochrona dobra dziecka w sytuacji rozstania rodziców jest podstawowym przedmiotem omawianego projektu badawczego, którego celem jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o sytuację dziecka w procesie rozstania rodziców oraz kierunki optymalizacji działań pedagogicznych i prawnych w obszarze jego wsparcia. Celem teoretycznym badań jest zatem zrekonstruowanie oraz interdyscyplinarne opisanie kategorii dziecka doświadczającego sytuacji rozstania rodziców, zaś w wymiarze celów praktycznych badania te służyć mają zdobyciu informacji o dziecięcej perspektywie rozumienia i przeżywania sytuacji rozstania rodziców, aby trafniej projektować działania w zakresie zaspokajania ich potrzeb i narzędzia dla pełniejszej ochrony prawnej dziecka. Badania zatem będą miały wymiar teoretyczno-praktyczny. Potrzeba prowadzenia takich badań wynika zarówno z analizy sytuacji społecznej, jak i praktyki prawnej w zakresie zabezpieczania praw dziecka.

Kategoria powyższa analizowana będzie w czterech perspektywach (zob. rys. na s. 202). Wymiary te w wielu aspektach będą się przeplatały i zachodziły na siebie, tworząc jakościowe studia przypadków. Kategoria ta będzie odczytywana również poprzez analizę dokumentów oraz wywiadów eksperckich, wywiadów indywidualnych oraz zogniskowanych wywiadów grupowych, a także obserwację. Na tym etapie projektowania badań nie jest uprawnione, ani nawet możliwe uszczegółowienie postawionego problemu badawczego, celów badań i metod badawczych, ponieważ działania te wymagają szerzej zakrojonych studiów literatury przedmiotu.

¹² M. Kozak, *Pogranicze pedagogiki i prawa – perspektywy interpretacji i integracji wiedzy pedagogicznej i prawnej*, [w:] *Interdyscyplinarność i transdyscyplinarność pedagogiki – wymiary teoretyczny i praktyczny*, red. R. Włodarczyk, W. Żłobicki, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 140–141.

Rys. Perspektywy analiz sytuacji dziecka w rozstaniu

Źródło: opracowanie własne.

Mając na względzie współczesne tendencje w metodologii badań społecznych w obszarze pedagogiki oraz prawa, a także świadomość szeroko zarysowanego teoretyczno-praktycznego charakteru poszukiwań badawczych, projektowane badania proponuję umieścić w ramach paradygmatu interpretatywnego w nurcie badań jakościowych. Niemniej jednak konieczne wydaje się na etapie wstępnym badań przeprowadzenie badań ilościowych, co pozwoli na zilustrowanie rzeczowej skali badanego zjawiska i wskazanie pewnych ogólnych tendencji. Badania oparte na metodach ilościowych miałyby posłużyć jedynie jako wstęp do badań, w których dominowało będzie podejście interpretatywne.

ZAKOŃCZENIE

W Polsce brakuje interdyscyplinarnego, systemowego wsparcia dla rodziny w sytuacji kryzysu okołorozwodowego. Szczególnie przestrzenie najbliższego wsparcia rozwoju dziecka, tj. szkoła i przedszkole, nie są przygotowane do wspierania dziecka w tym trudnym dla niego doświadczeniu życiowym. W konsekwencji dziecko doświadczające rozstania swoich rodziców pozostaje „skazane” na ich wewnętrzne mechanizmy radzenia sobie z tym kryzysem. Ustawodawca nie chroni dziecka w aspekcie proceduralnym, i mimo że przesłanka dobra dziecka jest zaliczana do negatywnych przesłanek rozwodowych, procedury jej badania i zabezpieczanie dobra dziecka w trakcie procesu o rozwód pozostawiają otwarte pytanie o prawa tego niemego uczestnika sytuacji rozstania. Tymczasem profesjonalne wsparcie okołorozwodowe oferowane jest przez pojedyncze insty-

tucje w skali kraju, przez co dostęp do niego jest znacznie utrudniony. Skutkuje to wydłużeniem postępowań sądowych, niedostatecznym zadbaniem o potrzeby i interesy dziecka, a w konsekwencji zachwianiem modelu rodziny w społeczeństwie. Implikuje to potrzebę podjęcia kompleksowych badań nad sytuacją dziecka w rozwodzie, aby w sposób świadomy i zgodny ze współczesną wiedzą pedagogiczną i prawną zabezpieczać przestrzeń dzieciństwa, w której dochodzi do momentu, gdy dziecko, doświadczając rozpadu swojej rodziny, zostaje postawione w sytuacji niezabezpieczenia swoich podstawowych praw człowieka.

BIBLIOGRAFIA

- Adelman M., Yald Ch., *Seen but not Heard: The Legal Lives of Young People*, „Political and Legal Anthropology Review” November 2000, Vol. 23, No. 2.
- Amato P.R., *The Consequences of Divorce for Adults and Children*, „Journal of Marriage and the Family” 2000, 62 (4).
- Beisert M., *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000.
- Błażek M., *Funkcjonowanie psychologiczne rozwodzących się rodziców, a ich postawy rodzicielskie*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2015, t. 20, nr 3.
- Błażek M., *Rozwód jako sytuacja kryzysowa w rodzinie*, [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Błażek M., Kaźmierczak M., Pastwa-Wojciechowska B., Lewandowska-Walter A., *Funkcjonowanie kobiet i mężczyzn w sytuacji rozwodowej – analiza psychologiczna*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2012, 17, s. 62–78.
- Błażek M., Lewandowska-Walter A., *Rozwód jako proces. Perspektywa dorosłych i dzieci*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017.
- Borucka-Arctowa M., Kourilsky C. (red.), *Socjalizacja prawna*, Agencja Scholar, Warszawa 1993.
- Braver S.L., Shapiro J.R., Goodman M.R., *Consequences of Divorce for Parents. Handbook of Divorce and Relationship Dissolution*, [w:] *Handbook of Divorce and Relationship Dissolution*, M.A. Fine & J.H. Harvey (eds.), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006.
- Czerederecka A., *Ekspertyza psychologiczna: Sprawy dotyczące dziecka i rodziny. Problemy rodzinne i opiekuńcze*, [w:] *Ekspertyza sądowa*, red. J. Wójcikiewicz, Zakamycze, Kraków 2002, s. 401–404, 417–425.
- Czerederecka A. (red.), *Rodzina w sytuacji okolorozwodowej. Współczesne dylematy psychologiczne i prawne*, Wydawnictwo IES, Kraków 2018.
- Czerederecka A., *Rozwód a rywalizacja o opiekę nad dziećmi*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Czerederecka A., *Syndrom oddzielenia od drugoplanowego opiekuna (PAS) – przydatność diagnozy w badaniach sądowych w kontekście krytyki zjawiska*, „Nowiny Psychologiczne” 3, PTP, Warszawa 2005.
- Gardner R.A., *Parental Alienation Syndrome vs. Parental Alienation: Which Diagnosis Should Evaluators Use in Child Custody Disputes?*, „The American Journal of Family Therapy” 2002, 29 (2), TFG, UK, s. 93–115.
- Gardner R.A., *Recent Trends in Divorce and Custody Litigation*, „Academy Forum” 1985, 29 (2), s. 3–7.

- Gardner R.A., *Should Court Order PAS Children to Visit/Reside with the Alienated Parent? A Follow-Up Study*, „The American Journal of Forensic Psychology” 2000, 19 (3), s. 61–106.
- Greene S., Anderson E., Forgatch M., DeGarmo D., Hetherington E.M., *Risk and Resilience after Divorce*, [w:] *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*, ed. F. Walsh, The Guilford Press, New York–London 2012.
- Holmes T.H., Rahe R.H., *The Social Readjustment Rating Scale*, „Journal of Psychosomatic Research” 1967, Vol. 11, Pergamon Press.
- Knutson J.N., *Handbook of Political Psychology*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1973.
- Kozak M., *Pogranicze pedagogiki i prawa – perspektywy interpretacji i integracji wiedzy pedagogicznej i prawnej*, [w:] *Interdyscyplinarność i transdyscyplinarność pedagogiki – wymiary teoretyczny i praktyczny*, red. R. Włodarczyk, W. Żłobicki, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Wallerstein J.S., Kelly J.B., *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce*, Basic Books, New York 2008.

Author: Małgorzata Turczyk

Title: Child Protection in the Event of Parents’ Divorce – Conceptualization of the Subject of the Study

Keywords: child, law, children rights, divorce

Discipline: Pedagogy

Language: Polish

Document type: Article

Summary

The article is preconceptual in its nature, as it is an introduction to a planned research project in the area of pedagogy and law. The author describes the research in current trends in modern childhood studies, choosing the protection of children’s rights in the event of their parents’ separation as the basic research category. This category will be analyzed in ontological, epistemological and methodological dimensions. In view of the growing scale of family breakdowns, it becomes justified to ask a question about the way of experiencing, understanding and constructing knowledge about the subject of pedagogical and legal interactions – the child himself. Building knowledge about a child whose parents separate is not only intended to expand and build interdisciplinary theoretical knowledge, but also to provide a basis for designing adequate tools and activities to protect the rights of a child experiencing their parents’ separation. This article provides an outline of a research concept aimed at protecting children’s rights. The article contains extensive justifications for the research topic and the framework of the methodological concept.